

Ija mǎ'ë kǒ

Programa Wajãpi – Iepé. 2006

Patrocínio para edição deste livro de leitura em língua wajãpi
Projeto “Valorização e gestão de patrimônios culturais indígenas no Amapá e norte do Pará”
Programa Petrobras Cultural

Imovyvya

Pirujë moma'e kwerã kõ, naikoi nijai mã'ë kõ.

Tudo tem dono. Não existe nada que não tenha dono.

Pirujë uve ijarã

Moma'e jë rowã nuvei ijarã. Pirujë uve ijarã. Ajawyi ovovo të ija moma'e kwerã kõ. Nuvei jimo'y jë pe'ï të moma'e jarã ronõ. Moma'e kwerã kõ ijaijarã të oja'a'e.

Pe'ï të rowã moma'e jarã. Amõ amõ rupi të ija kupa. Ajawyi a'e ve rowã omã'ë pirujë moma'e kwerã rë. Yvy, mijarã, yy, wai sõ itetë jë.

Imomewa

Imovyvya 1

Uve itetë të moma'e jarã kõ 4

Pirujë uve ijarã
Moma'e jarã rima

Pirujë moma'e ipaje
Nijanemarai remë të nojikõ'õi
Naikoi nijai mã'ë kõ
Jane vo teve ijarã kõ
Mano'i pō iko
Wajãpi remikuwa kõ

Yy jarã 8

Moju
Yy pupe
Wyra jarã
Takuru jarã
Uwa jarã

Ka'a jarã 12

Ka'a pee
Pareti rë

Mijarã jarã 15

Mijarã jarã reko
Mijarã rë jimorara remë
Mijarã ruwy rupi
Ka'a pupe të ekoi
Tajau jarã
Yvy popy jarã
Jawarã jarã

Yvy jarã 20

Uve yvy jarã
Awĩ awĩ kõ yvy jarã romõ

Mani'o jarã 22

Jane vo
Nijanepajei remë
Yvy pupe tui

Yvyra jarã 24

Yvyra pupe tui
Kumaka
Eimã kô
Yvyra paje jarã
Japukuriwa jarã
Peyryry jarã
Yvyra pôpëmu ypy pê age´e remë
Warakuri jarã
Wasei jarã
Pino jarã

Yvytu jarã 32

Paje kô okuwa
Mirã vo
Uruvu jarã

Kwaray jarã 34

Mira vo
Kwaray jarã
Panã jarã
Yvy popy kyty

Jane jarã 36

Karamoe remë
Yva gã pupe tui
Jane vo

Nijajimo´ei remë 38

Ojimorarata
Nojikoakuytyi remë
Jane kery pê
Jarã kô (*tabela*)

Karai remikuwa 41

Como foi feito este livro 42

Autores do livro 44

Produção do livro de leitura 46

Uve itetë të moma'e jarã kô

Moma'e jarã rima

Weminõminõ gwerã retë oja'a ijarã ipi. Ovovo të oja'a ijarã kô weminõ gwerã rë. Keo peiko më e'i ve ijarã weminõ gwerã kô pë. Mano jë moma'e jarã rima jareko remë ojimoarõ ve ipi.

Pirujë moma'e ipaje

Moma jë rowã nipajei. Pirujë moma'e ipaje. Paje omã'ë mã'ë kwerã kô topasã rë opaje rupi. Paje teve omã'ë moma'e jarã kô rë. Moma'e jarã të paje omo'e. Ka'a jarã, yvy jarã, yy jarã...

Moma'e jarã kô wyi të paje ipaje.

A'e kô wyi paje wekyi omokasiarã romõ, osota romõ wepykarã romõ ipi. A'e rupi ajaire omã'ë omã'ë'e kô ipi. A'e rupi ojimory amõ jarã kô rë.

Amõ ojarã rupi të moma'e kwerã kô ekoi ipi. Itopasã rupi të wata ipi. A'e jaeta ijupe remë noi kuipe'e ipi. Amõ ijarã ojikõ'õ ve jane rë nivoi jareko eima kô remë, amõ etã kô remë.

Nijanemarai remë të nojikõ'õi

Amë noporojuka'ãi kuwa amë moma'e jarã. Pe'i gã rowã moma'e kô, ajawyi amë mono noerekopa'ãi oja'a ee, ajawyi amë ijavijõvijõ të uve ijarã toja'a ee. Ajawyi të moma'e kô rë nojimoravaytyi moma'e kô rë ivo të moma'e kô rë japosiko, jajireko katu të ijarã wyi.

Mani'ó jarã

Ka'a jarã

Naikoi nijai mā'ē kō

Ajamä'ē ojevojevo jē rowā kupa, amō amō rupi tē ija kupa, amō ovo rupi teve ija, ajawyi ojevo jē rowā ijarā kō. Ovovo teve oja'a weminō gwerā kō rē kupa.

- Yy jarā, yy porā rē teve oja'a, noja'āi ka'a porā rē. Ka'a porā rē amē, ka'a porā tē oja'a. A'e vove temitā koo porā rē oja'a mā'ē wai teve, ajawyi temitā gwerā jarā romō tē a'e amē ekoi.
- Yvy jarā wai teve amē, yvy rē korijō tē oja'a, noja'āi amō kō rē.
- Yvytu jarā ovo rupi teve, yvytu korijō tē oinō iko, a'e yvytuay wasu ōinō, amō yvytu rāna ōinō, amō yvytu e'e ōinō teve. Uve yvytuay wasu ipojy mā'ē, a'e yvyra oity pypyi ipi, amō tekoranā weru teve ity tena pē, amō marama werokwa teve. Ajawyi, yvytuay wasu remē jaikeikepa ajā. Ajā porojuka mā'ē tē werokwa, ajawyi noataytyi ipyterā rupi. Amō jarā kō jesī amē, noporojukai teywetē'āi, jamojarō remē tē kuwa porojuka teywetē kuwa.
- Yy jarā jamojarō remē tē porojuka teywetē kuwa, amō nojikuwakoytyi remē, amō waivī omemy sakyry reve yy pē opo'e remē.
- Ka'a jarā a'e vove, noporojukai teywetē'āi, jamojimoarō remē tē porojuka tā.
- Yvy jarā a'e vove, amō mani'o jarā ivo teve noporojukai teywetē'āi.

Jane vo teve ijarã kõ

Uve iraparã kõ. Ojiporaka ve kupa.
Itetë jë iraparã kõ.
Oka'u ve kupa. Ojitupi ve jane rë kupa.
Paje ojimory ve ee kõ.
Janereko ve jane kery pë kupa.
Ojimogãtarõ ve kupa.
Uve eima kõ.
Itekorã ve kupa.
Omanõ ve kupa.
Uve teve mirai ojikõ'õ mã'ë kõ.
Uve teve mirã katu kõ.
Uve teve ijatapa kõ itetë jë ojikwa ve kupa.
Ojevojevo jë rowã eko kõ (*icultura* kõ).
Janejuka remë wera jane ray gwerã opyri kupa.
Paje kwerã kõ të kupa. Omosu ve makure kupa.
Uve *aroaro* ijupe kõ.
Omojã ve moma'e kupa.
Moma'e romõ të nipajei mã'ë kõ pë.
Moma'e romõ të amë omã'ë'e.

Mano'i põ iko

Eveve jë ekoi ijarã. Jane rë iko awĩ vove moma'e jarã kõ.
Ajawyi nijamã'ëi të'i teĩ moma'e kõ ipi. Porokuwa amë.
Omã'ë jë ee iko topã sãa rupi.
Awĩ tawĩ tajau topã sãa rupi të ekoi awĩ veve.
Oja'a katu ee ereko. Omã'ë mã'ë jë ee ereko topã sãa rupi.

Wajãpi remikuwa kõ

- Tamõ kõ karamoeeee... remë warã kõ.
- Tamõ kõ ore papa kõ ruu.
- Ja'yrerã mo'ea ore *professor* kõ romõ oromokatu age'e remë tamõ kõ remikuwa kwerã kõ.

Professores veteranos

Yy jarã

Moju

Moju yy jarã pira yta yy jarã teve. Ajawyi ijakarã saky mã'ë kō nojauí yy pupe. Ipojoy tē. Imemy saky mã'ë kō yy pē ajawyi noatai yy reme rupi kupa. Ipojoy tē ipysi'u reve yy pupe tē tui upa. Nomã'ëty'ãi ee. Ajamã'ë agyvo te'ë nomã'ëtyi ee ajamã'ë ee. Oka tē awi kore mano. Janeupe amē yy tē. Mirã rowã ajamã'ë, moju tē ajamã'ë. Porojuka tē ajamã'ë.

Jane paje rupi të jakuwa awi rapijarã, nijanepajei remë nomã'ëtyt'ãi'e. Jane kery pë korijõ të ve jamã'ë. Jane mowai tarã më ojino ikatu janeupe, mirã romõ uu jane koty, poroera wena kyty, waivi romõ të ajamã'ë apy'a pyra ojimoï katu ipi.

Pejanã

Yy pupe

Yy pupe të yy jarã tui ajamã'ë, ajawyi imemy saky mã'ë noi yy kyty. Karamoe remë ve sa'i kô okuwa yy ija mã'ë, ajawyi age'e'i rowã yy jarã jakuwa. Ikusiwa katu yy jarã ajamã'ë, porojukarã të yy jarã ajamã'ë, poromoeawryry teve, akãgay oinõ teve joe ipi. Ajawyi yy jarã ipojoy të. Paje kô okuwa yy jarã porojuka remë. Paje amë opeju ikuwa yy jarã remijarã. Amë të paje e'i wemipeju kwerã pë yy jarã të nejuka, e'i, ajawyi të jakuwa age'e remë, amõ yy pupe wyi të, õwë wyi të jakuwa.

Mawi

Wyra jarã

Wyra jarã uve ka'a rupi ipi. Ajamã'ë jajuka remë noporojuka'ãi ijarã. Ijakarã saky mã'ë ojuka wyra remë oja'o ijakarã amë, a'e rupi jakuwa. Ajamã'ë paje omã'ë ee ipi. Nomã'ëtyti teve ee. Nomoikatui paje tomã'ëtyt'e. Omome'u korijõ të jane, mirã vo të paje omã'ë ee kumaka pupe tui wyra jarã e'i kupa. Ajamã'ë moju vo të kuwa jane jamã'ë ee. Amõ yy pupe uve teve wyra jarã, moju teve yy pupe ijarã mõ, e'i kupa ipi. Ajawyi wyra jarã moju të amë. Ajawyi amõ gwerã wyra jajuka remë nijakusui yy pupe ipi. Ijarã omã'ë jane rë amë. Poromotekorã amë. Poromogaray, poromoeawryy.

Yy pupe të ekoi ijarã wyi. Omã'ë weima jakusu remë. Amõ ijakarã saky mã'ë ojuka wyra remë, o'ã gwerã ja'yry, i'ã gwerã wekyi era. Ajaire paje opeju remë të omome'u. A'e rupi jakuwa. Ovo rupi teve ija wyra mijarã wyi. Ajamã'ë omã'ë jë ee iko. Eveve jë wata iko. Nijamã'ëi ajamã'ë ee. Ajawyi japisi wyra remë, ojimoarõ ve weima kõ rë. Nopotai weima japisi. Ajawyi amõ amõ gwerã wyra nijajukai ipi. Moju rima të wyi porojuka amë ijarã wyra jarã uve pirujë ka'a rupi. Ajawyi a'e taa pëge naikoi naoty'ãi.

Kasianã

Takuru jarã

Uve takuru jarã, ajawyi nopolikoytyi ja'yry sakyry remë takuru kõ rë, uve ijarã wyi. Paje kwerã ayvu rupi të okuwa ajamã'ë taivï gwerã kõ. Taivï gwerã kõ ve okuwa takuru jarã uve mã'ë. Karamoe remë jë takuru jarã opowë jë upa, amõ amõ gwerã gã ovaja jë a'e mã'ë jë omokajã jë era, nojikuwai ajamã'ë takuru jarã, nomã'ëtyti ajamã'ë ee ipi.

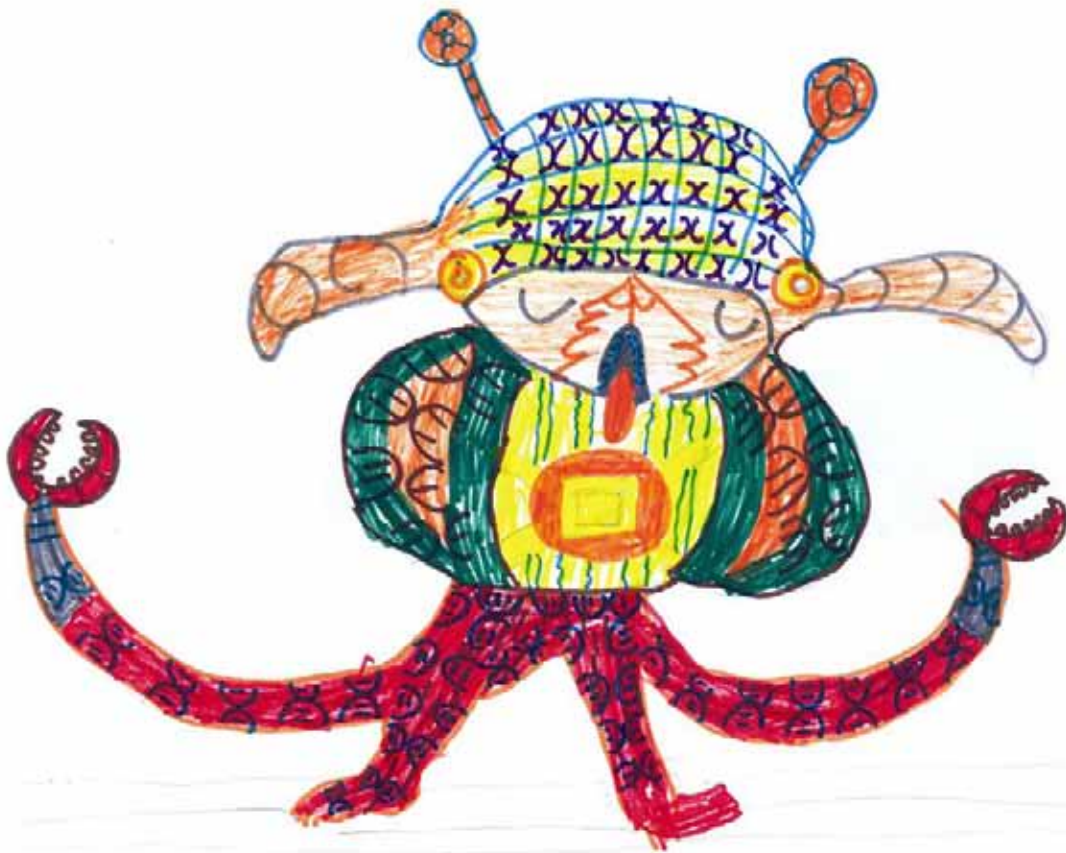
Nui

Uwa jarã

Uwa nijapyi ja'yry sakyry mē ipi. Amē ja'yry oja'o ipi. Paje okuwa amē ja'yry ija'o rupi õ'ãgekyi uwa jarã e'i. Ajaire paje ja'yry opeju ikuwa, amē e'i: uwa jarã tē nememyry õ'ãgekyi, e'i ijupe. Ajawyi uwa nijapyi ipi. Amö ojimony'a mē nopyi uwa ipi. Amē uwa jarã okuwa ojimony'a mã'ë ipi.

Paje kō mirã vo sō tite uwa jarã rē omã'ë ipi. Ajawyi ijakarã saky mã'ë nopyi uwa ipi. Paje kō e'i, miti rowã uwa jarã, e'i ipi. Takuru kwarã pupe tē tui uwa jarã upa, e'i paje kō uwa jarã pē. Tamō kō okuwa ve ae poja karamoe remē, paje romō'i rowã okuwa ae poja ipi. Okuwa teve nipajei mã'ë ipi. Ajawyi tamō kō ayvu kwerã rē aepo.

Nameu

Ka'a jarã

Ka'a pee

Ka'a wasu pë uve ka'a jarã. Amõ paretì rë uve ijarã ipi. Amõ yvytyry rë uve ijarã ipi. Amõ takwarity pë uve ijarã ipi. Amõ ka'a pee pë uve ijarã ipi. Amõ myrysity pë uve ijarã ipi. Awĩ awĩ kō ka'a jarã rena romõ.

Ajã të ajamã'ë ka'a jarã romõ. Amõ jawarã të ka'a jarã romõ. Mijaray amë yvytyry jarã mō ipi. Porowarã të ajamã'ë ãã ka'a jarã kō, ajawyi ipojy të ka'a rupi jata remë ipi. Ajawyi nijai ke'ĩ rowã ka'a rupi ipi.

Karamoe ve jë taivĩ gwerã okuwa ka'a jarã. Etarã jë ka'a jarã o'u amë jë e'i kupa porowarã tësi po awĩ e'i jë ka'a jarã pë kupa. A'e age'e remë sikuwa jë ereko taivĩ gwerã ayvu kwerã.

Jaa ka'a wasu pë remë ojikuwa ipi, amõ pe'ĩ gã ka'a rupi nou remë. Amõ paje kō teve okuwa opaje rupi. Omã'ë ka'a jarã kō rë. Ajamã'ë nipajei mǎ'ë nomã'ëi ka'a jarã rë ipi. Wajã rë amë ojikuwa jamã'ë ipi ka'a wasu rupi. Ajã kō rë amë nojikuwai ajamã'ë, paje korijō të omã'ë.

Marinau

Ka'a jarã

Pareti rë

Pareti rë korijõ të uve ka'a jarã. Jane kwerã gã jãa remë jane akãmowai pareti jarã. Jane akãmowai tija neropa ka'a pë nijakuwai janerã kypy rerã. Amõ, uve yryapyjarã, jane akãmowai të si taravövö ojë'ë iko ojarã kypy rupi a'e jane akãmowai. Tija mãmì gyty ka'a pë tijakë ipi.

Ma'e remë korijõ të ojikuwa ka'a pë jane apãtõ remë korijõ të ojikuwa. Janeupe jaka'a rupi remë ojimorara jane rë, jane akãmowai tijaneapãtõ ka'a pë, amë ojimorara jane rë jajiupi remë iwyi ijamo jane wry kyty upa iserenyny pãjë upa jowry pë amë korijõ të ojikuwa jane pe'i remë korijõ të ojikuwa janeupe.

Jane kery pë korijõ të jamã'ë'e ipi, nijamã'ë'ãi janereapë, ajawyi ojikuwa jane kery pë korijõ të, jurupari a'e amõ. Paje korijõ të omã'ë ee opaje rupi. Jane vo të omã'ë ee, omogeta teve, ajawyi nipajei mãm'ë nomã'ë'ëi.

Pasiku

Mijarã jarã

Mijarã jarã reko

Ovovo të oja'a weminõ gwerã rë ijarã kõ, amõ ovovo të wereko ojarã kupa. Ovo rupi teve oja'a weminõ gwerã kõ rë kupa. Moma'e ropi warã jë rowã noerekoi paje kõ, ajawyi ojimogeta paje reve moma'e jarã kõ ipi. Moma'e motã aa të ve topasã a'e rupi ve ajamã'ë ojimogeta kupa.

Ovovo rupi teve ojimoarõ kupa amõ gwerã itetë porojuka. Nivoi jareko eminõ gwerã kõ remë teve ajamã'ë porojuka ipi. Nivoi moko orereko pekupa e'i paje pë moma'e jarã kõ. Amë paje e'i ijupe, mã rapijarã põ napepotai ipi, e'i. Pejimorara erima rë në, e'i.

A'e rewarã noropotai e'i amë paje pë kupa. Peakarã saky reve yy peasanë, e'i paje pë kupa. A'e paje omome'u ajaire Wajãpi kõ pë tokuwa. A'e rupi orokuwa ajaire ky'y.

Japaropirã

Mijarã rë jimorara remë

Mijarã rë jimorara remë ijarã ojimoarõ tã amë, omokajãma teve tã mijarã amë, amõ poromotekorã teve tã, amõ poromokajã teve tã amë. Ajawyi nojimoraraytyi mijarã rë. Jajuka teve mijarã ity remë, amõ japisi teve ity remë, omokajãma tã amë mijarã.

Ojãma tã amë ena pupe, amõ ikwarã pupe ojãma tã nomã'ë'ãi amë ky'y. Poro'u korijö të, amõ poromopa korijö të noi mijarã moa'u ka'a rupi remë. Ajawyi ikatu të mijarã jajuka remë të ory ijarã, nivoi jajuka remë ojimoarõ tã amë.

Jajapiai ity remë, amõ jaa ka'a ka'a ity remë, nojimoraraytyi ee. Nijanopãnopãi teve ijuka katu, amõ nijamomomoi teve ea gwerã. Jamomomo ea gwerã remë, amõ janopãnopã, amõ jaojai wesõ teve remë, poromokajã iarã, amë poromotekorã teve. Ajawyi nojimoraraytyi mijarã kõ rë. Ikatu të jajuka, jajuka remë. Ja'yry sakyry remë ywesõ nojimoraraytyi mijarã rë, nijajapiai teve imono. Jajapiai imono remë omotekorã amë ja'yry. Omogaray amë, omomanõ manõ ooka teve amë ja'yry mijarã jarã.

Seki

Mijarã ruwy rupi

Mijarã ruwy rupi moju porojuka opiwarã pupe. Ajawyi nojikuwai moju porojuka, opiwarã pupe korijõ të porojuka ipi. Ajawyi yy pupe nijajau i mijarã wy jane rë remë ipi. Ajawyi amë katu pë të jajau mijarã ruwy jamovy paire ipi. Janemotekorã jane juka, janerea mojawyry, janeakãgay. Ajamã'ë nijanejuka'ãi remë janerea mojawyry.

Korijõ të jane rera yy pupe, amë sï jamã'ë ee ky'y. Jane juka tepe'y të remë jamanõ. Amë jane ray gwerã të omã'ë ee yy pyy kyty.

Ajawyi nojikuwai uu jane juka moju ipi. Akyky jajuka remë nijajau yy pupe, amõ kwata, taitetu, ka'i, so'o, akusi. Amõ ma'e remë porojuka ve ipi mijarã ruwy jarõ yyasa reme. A'e kwerã rupi nejuka tã neo mijë a'e rupi remë. Nopotari awi rapijarã rewarã mõi a'e ve tã nerereko. Amõ awi nejuka remë jane vo tã nemã'ë ee ky'y.

Taraku'asi

Ka'a pupe të ekoi

Mijarã jarã uve ka'a rupi ipi. Ka'a pupe të ekoi ipi. Mijaty pey wesõ uve ipi. Ka'a wasu pupe ekoi mijarã jarã. Ijakarã saky mã'ë ojuka mijarã remë oja'o ja'y sakyrerã. A'e rupi jakuwa mijarã jarã uve mã'ë. Ajawyi ijakarã saky mã'ë nojukai mijarã. Mijarã jarã omã'ë ja'y sakyrerã rë amë. Ajawyi noatai apijarã ka'a rupi.

EU sou dono
do TAJAU.
QUEM ~~que~~
QUIZER
TAJAU
APARECER
NA SUA ALDEIA
POR FAVOR
CHAMA PARA
O PAJÉ.
PORÉM
TEM que
PAGAR
PARA
MIM.
SE NÃO
EU NÃO
MANDO
TAJAU.
MAIS NÃO
PODE ATIRAR
E DEIXAR
NÃO MATA E DEIXAR
SE NÃO EU VOU
FICAR BRAVO.

YVYPOPYJAR

EU MORO DE
BAIXO ~~NÃO~~ DE
NO CHÃO.

~~SEJA~~
VOCÊS NÃO
SÃO PAJÉ
ENTÃO VOCÊS
NÃO MIMVAI
MIM VER.
PAJÉ É BOM.
~~PAJÉ É BOM~~
EU ANDO
INVISÍVEL.

BOM TRABALHO
P/ VOCÊ.

TCHAU.

Nijakuwai ajamã'ë nomã'ëtyti'e. Paje kô të omã'ë ipi. Nijanepajei remë nijamã'ëi'ë. Japouvai korijô të ee. Paje kô të omome'u janeupe. Mirã vo të omã'ë opaje rupi ee. Paje okuwa mijarã jarã uve mã'ë. Poromowaitarã më ojikuwa jamã'ë ee ka'a rupi. Okuwa ve paje kô mijarã jarã poromoai tã mã'ë. Poropeju remë omã'ë ee ipi.

Kasianã

Tajau jarã

Mirã vo të ajamã'ë tajau jarã ipi. Nomã'ëtyti ajamã'ë tajau jarã rë agyvo te'e ipi. Jane kery pë korijô të mã'ë tajau jarã rë ipi. Mirã vo të mã'ë tajau jarã rë, jane kery pë ipi. Jamogeta tajau jarã jane kery pë ipi. Paje kô amë agyvo te'e të omã'ë tajau jarã rë opaje rupi. Ajawyi tajau nijãjãvoma imono ipi. Uve ijarã ajawyi.

Amë jãjãvoma remë ijarã ojimoarô jane koty, poromokajã, ka'a wasu pupe poroera, poromotekorã teve tajau jarã ipi. Uve ajamã'ë tajau jarã jimi'a, a'e pupe weima kô pë ojimi'apy ikô jane kery pë ipi. Weima kô rupi ve ekoi tajau jarã jane kery pë ipi. Yvy popy kyty të tajau jarã ekoi ajamã'ë.

Mawi

Yvy popy jarã

Yvy popy jarã uve ajamã'ë, ajã eu teve ijupe. Karamoe remë taivĩ gwerã wapy jë ajã imono too yvy popy kyty. Amô pë tajau eu teve ijupe. Tajau yvy popy kyty wyi uu, ajawyi yvy popy jarã eu teve tajau pë. Nomã'ëtyti ajamã'ë age'e remë yvy popy jarã rë, paje korijô të omã'ë yvy popy jarã rë. Karamoe remë jë taivĩ gwerã omã'ë yvy popy jarã rë. Omogeta jë: “maty wyi pô nejo?”, e'i pô taivĩ gwerã ajã pë. Amë jë e'i taivĩ gwerã pë: “yvy popy kyty wyi ajo”, e'i pô ajã. Ipojoy të ajamã'ë yvy popy jarã, e'i karamoe remë taivĩ gwerã.

Jak

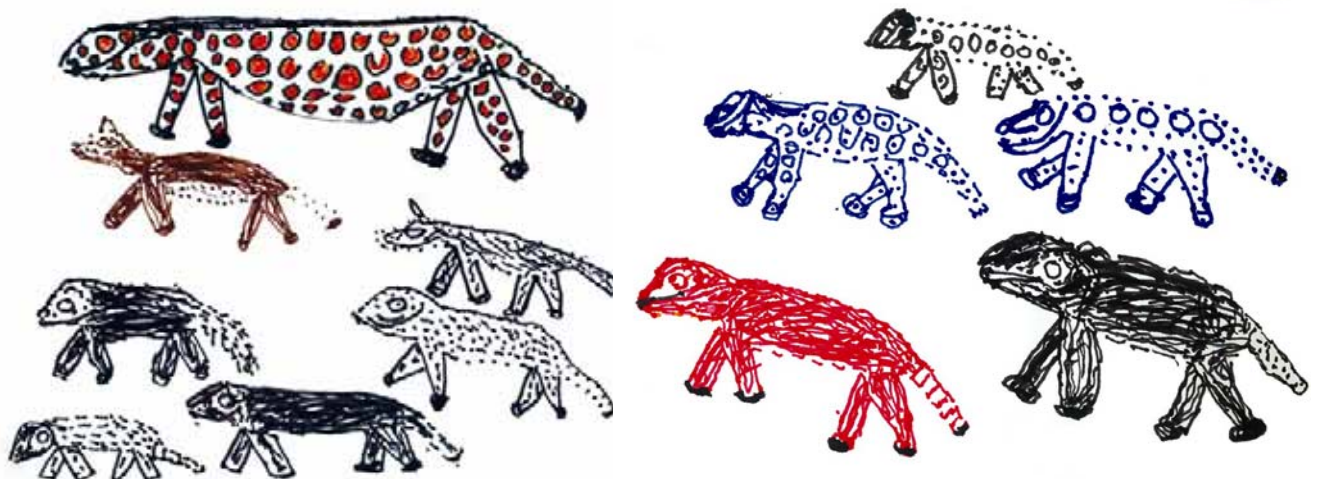
Jawarã jarã

Nijakuwai ajamã'ë jawarã jarã
amõ nomã'ëtyti ee ipi, ajawyi
nomã'ëtyti jane rea e'e pë jawarã
jarã rë ipi. Amõ, paje kô të
ajamã'ë omã'ë ee ipi. Ajawyi
jakuwa ee pë jawarã jarã,
nomã'ëtyti tësi ee ipi. Paje kô
korijõ të omã'ë ee. Paje të
okuwaoka janeupe, paje e'i. Jane
jarã të ajamã'ë jawarã jarã romõ
ekoi, e'i. Amë të jakuwa.
Amõ karamoe remë jë jane jarã e'i
jë jawarã pë: ejo ra'i tereinõ. E'i
amë jawarã: õõ, e'i amë jë jawarã
wainõ tãsi pupe. Ajawyi jawarã
age'e remë najimarã'ãi. Ijarã
wainõ wyi.

Karamoe remë të ijarã ojikuwa, nojikuwai ajamã'ë age'e remë. Amõ
karamoe remë jë jawarã oiovã teve ijarã mynyju pupe, ajawyi jawarã
age'e remë nijapepu'ãi wata ipi.

Sara

Yvy jarã

Uve yvy jarã

Uve yvy jarã rë jamã'ë mã'ë. Uve amõ yvy jarã rë nijamã'ëi mã'ë. Jane akarã saky remë, nijatai nijaparõi yvy aryvo. Yvy jarã rë jamã'ë mã'ë. Evo'i, yvytao, so'ã so'ã, tay, uruvu, asa'y.

Nijapyi evo'i ipi, jyvay oinõ jane rë amë, poromomoau teve. Japarõ i'aryvo remë jane retamãmoay ipi. Yvytao evo'i vo teve nijapyi ipi, jyvay oinõ jane rë, poromomoau teve, japarõ i'aryvo remë jane retamãmoay ipi.

Ojimony'a mã'ë nomã'ëi ee ipi, omoava tã era wena kyty amë, omomoau tã amë, ajawyi ojimony'a mã'ë noatai yvy aryvo. Warapemyry arã rupi tẽ wata iwyi kyja.

Yvy jarã rë nomã'ëytyi mã'ë poromotekorã ipi, na'evoi remë porojuka. Ajawyi jimona'arã, amõ ijakarã saky mã'ë kõi ojireko katu tẽ iwyi, ojikoaku tẽ iwyi.

Viseni

Awĩ awĩ kō yvy jarã romõ

Uve yvy jarã rē jamã'ẽ mã'ẽ. Uve amõ yvy jarã rē nijamã'ẽi mã'ẽ, ajawyi ijakarã ypy mã'ẽ noatai ipi, noparõi teve yvy aryvo. Yvy jarã aryvo oparõ tã amẽ, ajawyi noatai ijakarã ypy mã'ẽ ipi. Ajamã'ẽ jamã'ẽ yvy jarã rē ipi. Evo'i, yvytao, tay, asa'y, awĩ awĩ kō yvy jarã romõ.

Amõ ojimony'a mã'ẽ noparõi yvy aryvo ipi. Ajawyi yvyra aryvo tẽ oparõ ojimony'a mã'ẽ ipi. Oparõ yvy aryvo remẽ omoava tã yvy jarã, amẽ omomoau teve tã yvy jarã amẽ, ojimony'a mã'ẽ nomã'ẽi ee ipi, omoava tã era wena kyty amẽ.

Uve yvy jarã yvy pupe ake'e iko. Ajawyi ijakarã mã'ẽ noposikoi yvy rē ipi.

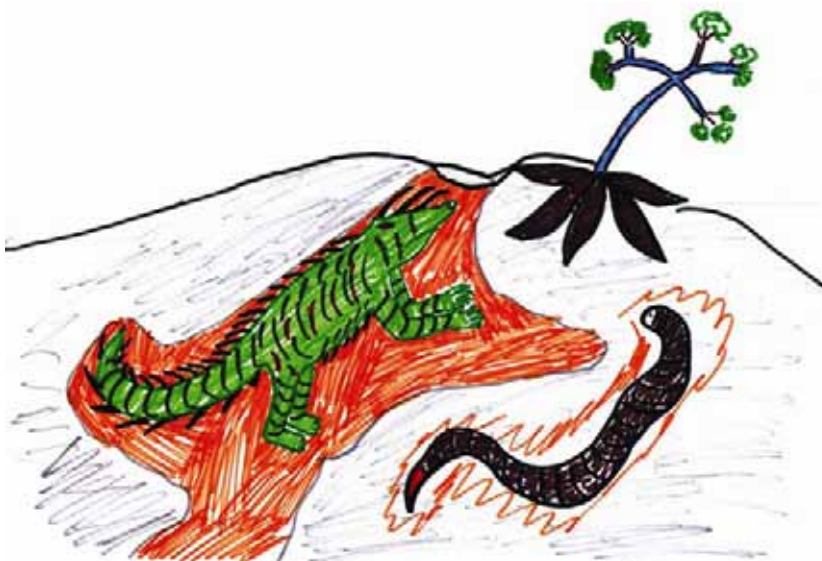
Piu

Mani'o jarã

Jane vo

Yvy pupe tẽ tui upa ijarã. A'e pẽ tẽ tui upa nojivy'ãi wyi. Ojimoena ijarã ipyri. Moã'ã rowã ijarã yvy pupe tui upa. A'e pa wetẽ ipyri tui upa. Nojikuwai ijarã ajamã'ẽ awĩ nomã'ëtyti ee ajawyi, paje kwerã tẽ omome'u janeupe ipi, mirã vo sõ tite, e'i paje kõi, jane vo sõ tite, e'i paje kõi.

Piu

Nijanepajei remẽ

Jane nijanepajei remẽ nijakuwa'ãi mani'o jarã, nijamã'ẽ'ãi teve jane memy sakyry remẽ jaa mani'o sijo'o remẽ. Jane juka pẽ kuwa nisikuwa'ãi mano nijareko'ãi. Okuwa paje tẽ jaa tija nẽ peju remẽ tẽ katu okuwa, e'i janeupe, mani'o jarã tẽ agyvo nerereko nemotekorã, e'i janeupe, amẽ tẽ sikuwa.

Mani'o jajo'o remẽ korijõ tẽ ojikuwa jamã'ẽ ee, evo'i romõ tẽ, amõ yo, ajamã'ẽ, jane kery pẽ jane momo wau remẽ jane vo tẽ jamã'ẽ ee evo'i romõ tẽ mani'o sijo'o remẽ mijã. Waivĩ amẽ, apya vo tẽ opouvai'e, apya amẽ waivĩ vo tẽ omã'ẽ okery pẽ ee.

Jamy

Yvy pupe tui

Yvy pupe të ajamã'ë tui mani'o jarã ipi. Nomã'ëtyti ajamã'ë mani'o jarã rë. Paje korijõ të okuwa. Ipojy të ajamã'ë mani'o jarã imemy sakyrî mã'ë pë. Ajawyi ijiy të ojo'o mani'o tokyry imemy mã'ë ipi. Sa'i kö ve jë karamoe remë aepo'i oporegeta, a'e kwerã age'e remë noroity'ãi. Amõ, ojo'o mani'o imemy sakyrî mã'ë remë oja'oy wetë ja'yry ipi. Omanõmanõ teve ja'yry ipi. Ajaire paje të omokatu ja'yry ipi. Amë paje e'i ijupe okuwa remë: mani'o jarã të nememyry okuwa, e'i ijupe.

Apu'a

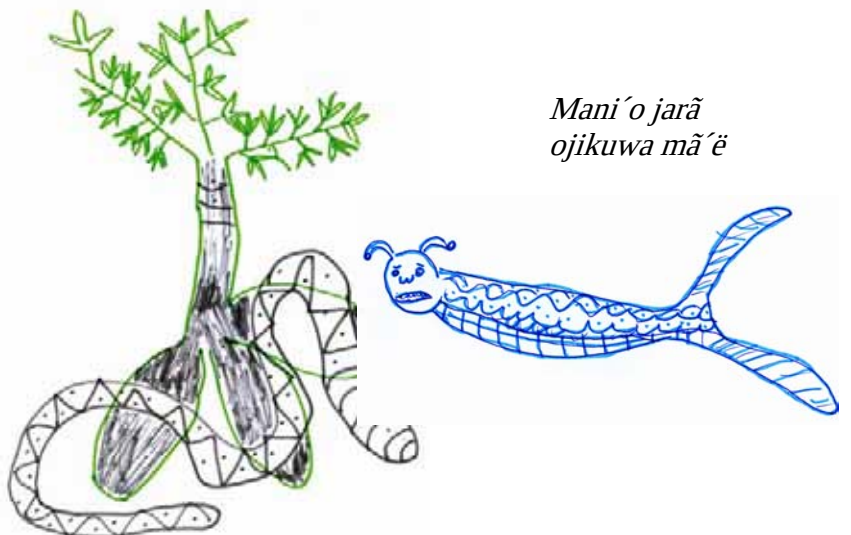
Mani'o jarã jane kery pë jamã'ë'e mã'ë

Mani'o jarã roviã pajé kõ okuwa mã'ë

*Mani'o jarã
ojikuwa mã'ë*

Yvyra jarã

Yvyra pupe tui

Yvyra jarã yvyra pupe tui, ajamã'ë paje të omã'ë ee ipi. Mirã të'ë kwerã nomã'ëi ee. Mirã vo të paje kõ omã'ë ee yvyra jarã rë.

Yvyra jarã paje kõ të okuwa, ajawyi ijakarã mã'ë noityi, omotekorã amë ja'yry. Karamoe ve tamõ kõ ve okuwa a'e poja yvyra jarã nojikuwai ipi, mono nijareko'ãi ikuwa, paje të okuwa ija mã'ë ipi. Ipaje mã'ë petë ojisaoka.

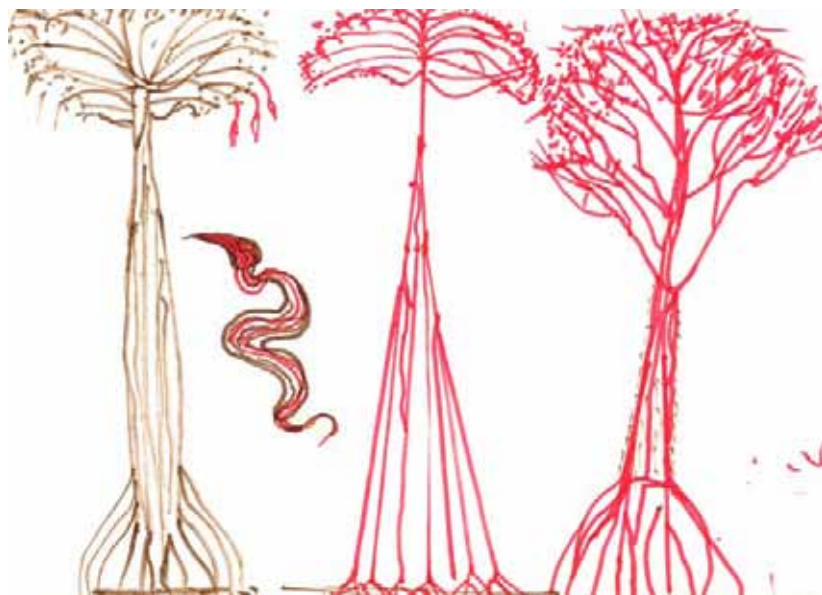
Mo'i

Kumaka

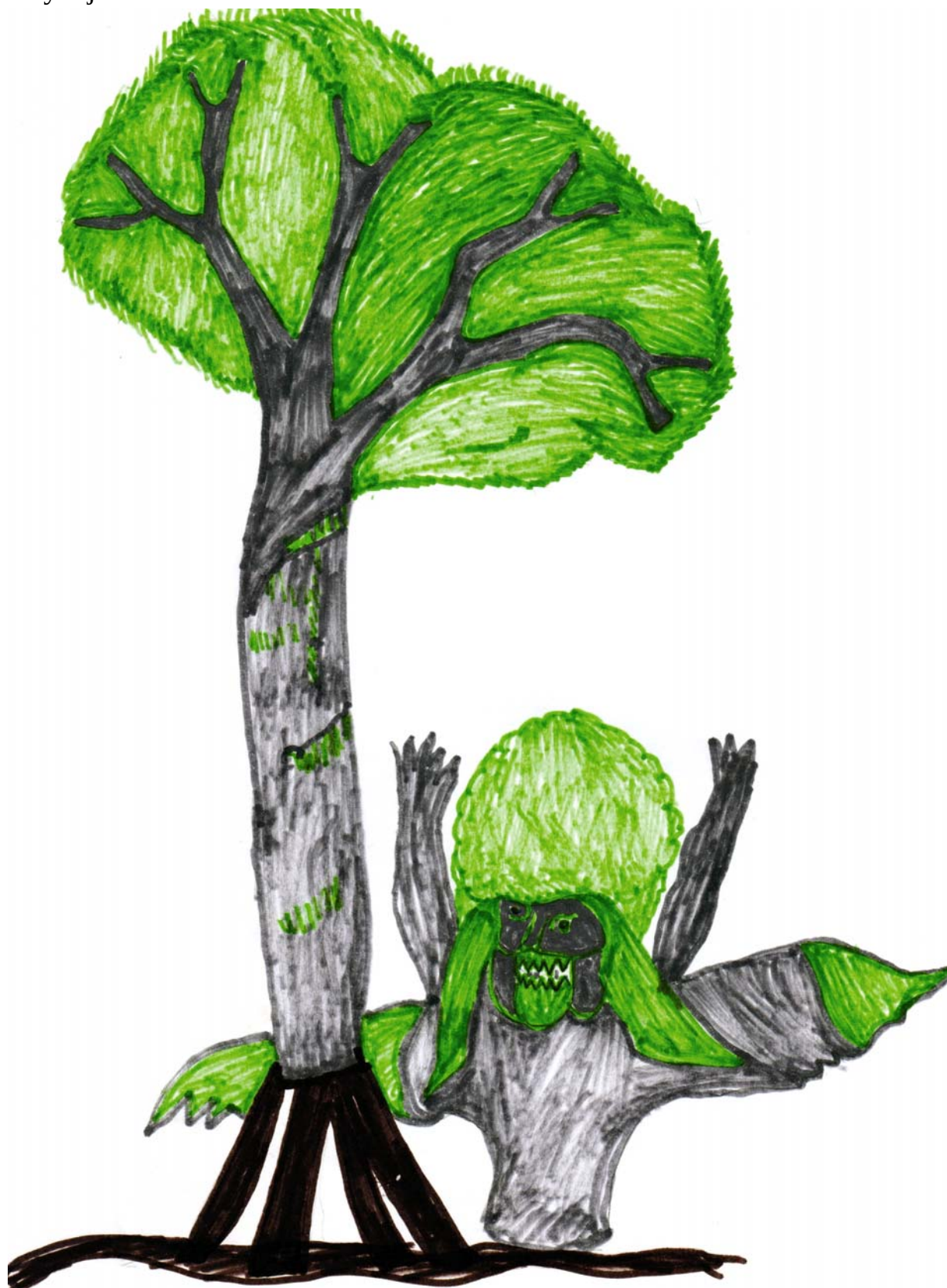
Kumaka pupe yvyra jarã tui, amõ peyryry pupe tui yvyra jarã. Nomã'ëi nipajei mã'ë yvyra jarã rë ajamã'ë. Paje kõ korijõ të omã'ë yvyra jarã rë. Ipojoy të yvyra jarã ajamã'ë.

Ijakarã saky mã'ë omotekorã yvyra jarã oo ka'a rupi remë. Amõ ojimony'a mã'ë ojuka ve yvyra jarã wata ka'a rupi remë. Karamoe ve jakuwa yvyra jarã. Jane vo të paje kõ omã'ë yvyra jarã rë opaje rupi. Paje kõ të porojuka mõ yvyra jarã e'i nipajei mã'ë kõ tokuwa.

Parika

Yvyra jarã

Eimã kô

Ajamã'ë mirã tepe'y të nomã'ëi ee. Ijarã rë agyvo të nomã'ëtyti ee, paje korijõ të omã'ë ijarã rë opaje rupi, mirã vo sô tite ajamã'ë, e'i kupa.

Uve teve eima kô, e'i, wyra uve ipupe, e'i, amô tokanã kô, e'i. Ajawyi ja'yry sakyry më nijajukai ipi, e'i, moka pupe jajuka remë, ojimoarô ve janeupe ipi. Amô, e'i paje kô teve janeupe amô jaity etã remë, poromotekorã ve amë ipi. Ojikô'ô jane rë rewarã mô karay oinô jane rë ipi. Ajawyi nijaityi ipi, amô ma'e remë korijõ të japosiko ee, jane akãgay remë korijõ të jajipoanô ipupe.

Pejanã

Yvyra paje jarã

Yvyra paje jarã uve ka'a pupe, jane nijamã'ë'ãi ijarã rë. Paje korijõ të omã'ë ijarã rë ipi. Ajawyi nijanepajei remë nijamã'ë'ãi ijarã rë. Jane kery pë korijõ të jamã'ë ee ipi. Jane kery pë mirã vo sô tite jamã'ë ee ijarã rë ipi. Ajaire jamã'ë tite, amô ijakarã saky mã'ë koo noityi teve, uve vyvra paje jarã rewarã mô. Amë ijakarã saky mã'ë oity vyvra paje remë ijarã okuwa tã ijakarã toja'o.

Temiri

Japukuriwa jarã

Nomã'ëtyti ajamã'ë japukuriwa jarã rë. Paje kwerã korijõ të omã'ë japukuriwa jarã rë. Ajawyi nijaityi ja'y sakyry më. Jaity remë, omotekorã ja'yry japukuriwa jarã. A'e rupi të jakuwa japukuriwa ija mã'ë. Okuwa teve ajamã'ë mirã nipajei mã'ë.

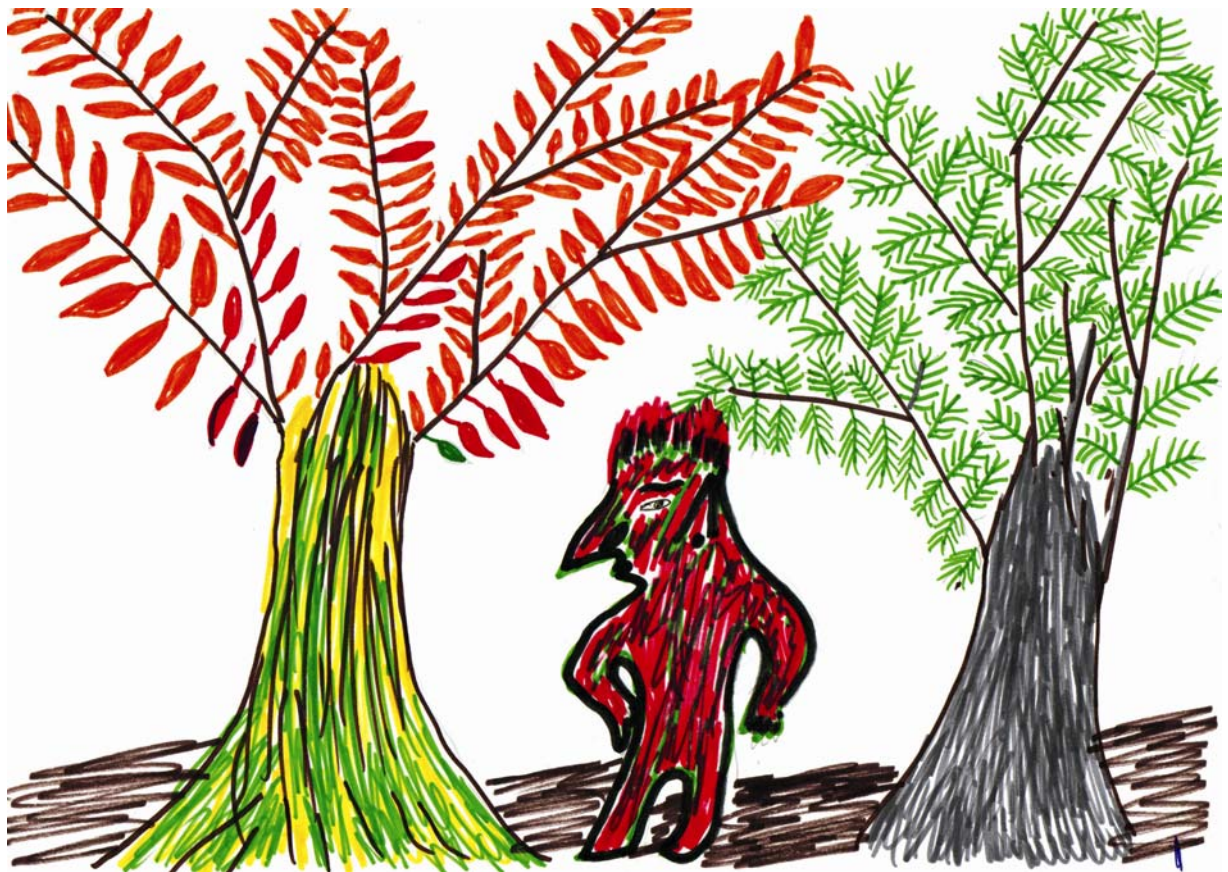
Ajamã'ë nomã'ëi tësi opiwarã kô rë. Ajawyi paje romô'i të rowã okuwa japukuriwa ija mã'ë. Amô, paje kwerã kô ojipejuoka teve japukuriwa jarã kô pë. Ajawyi mirã itekorã remë japukuriwa jarã kô paje opeju teve ipi. Amô, mano wyi rowã nija'ãi iwyry rupi ipi. Amô jaity remë ijarã kô ojimoarô teve ipi. Awĩ iivytytu të katu jaity remë ipi.

Aipi

Peyryry jarã

Eve peyryry jarã ipupe, ajama'ë nijama'ëi ee janerea pupe. Paje kô amë e'i, janevo të peyryry jarã, e'i. Uve kwaima'e, waivï, amô já'yrrerã kô, tui peyryry kô pupe, ijaturay, peyryry pupe tui. Jama'ë teve janekerypë yvyra kô jarã rë, amô peyryry jarã kô rë.

Uve waivï katuwari, amô kwaima'e katuwari, ajawi paje kô oo takatu peyryry kô pupe. Ama'ë pirojë yvyra kô jarã e'i paje. Ajawi janeãkarã saky remë nijaityi peyryry, jaity remë ijarã porojuka tã, noetõtai janepije. Peyryry jarã kô pë jura të peyryry. Amë ay korijotë

já'ysakyrerã pë remë, peyryry ku'i kwerã pupe jamojau, amë të na'yi janeãkarã pë. Peyryry jarã kô nuvei ay pe'a janerena pë, paje okwai remë, moã'ã rowã moma'e jarã kô paje kô omuu ipi ay pe'a amô janepeju. Peyryry jarã kô ojipiju, ijakanytarã, ikareme, amô ijaruwai teve, oka'y ve kupa ipi, paje oka'u ve ipyri kô ipi.

Jawaruwa

Yvyra pōpēmu ypy pē age'e remē

Nokeytyi yvyra pōpēmu ypy pē ipi. Uve ijarã ajawyi nokeytyi ijypy pē ipi. Kurupirã eu ijarã pē. Ijypy pē jake remē, ovãe tã janeupe amē. Ajã pē tē eu ajamã'ë. Karamoe remē jē taivĩ gwerã oke tite ijypy pē. Amē jē o'u we'e, amē jē kwata nojukai remē o'u tã mijã. Amö oka pewyi jaenu teve pya ipopu ee ipi. A'e rupi jakuwa age'e remē.

Tapenaiky

Kurupirã

Warakuri jarã

Warakuri jarã uve ajã vo të
ajamã'ë warakurity pupe tui
upa, paira vo të isi mokoay
warakuri jarã. Warakuri jimojã
gwerã vo të ijape rupi owyjy.
Ajamã'ë age'e remë
nomã'ëtyi ee karamoe remë
të taivi gwerã omã'ë ee a'e rupi
të jakuwa. Amõ ja'yry sakyry
remë jamopapai warakuri rõ'ã
remë, oja'oy wetë ja'y sakyrerã
ajamã'ë nojikuwai ja'yry jakarã
paje të okuwa.

Jamy

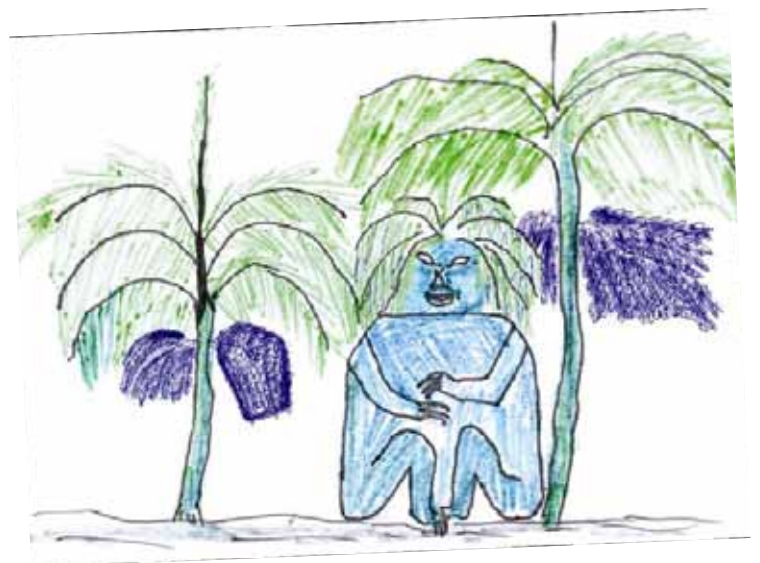

Wasei jarã

Waseity pupe uve ijarã, nojikuwai ajamã'ë, ajawyi nijarojyi ja'y
sakyry remë wasei, okuwa amë ijarã. Nijaityi teve wasei'y, amõ
nijamojãï panakü romõ wasei ro era, omotekorã amë ja'yry ijarã,
karay wasu oinõ ee, oja'o teve amë. Ajawyi nijaposikoi wasei kõ rë,
ojimorara ijarã amë ja'y sakyrerã rë. Nijaityi pypyi teve wasei'y kõ,
ojimoarõ ijarã amë, noryi.

Amõ paje kõ korijõ të omã'ë
ijarã rë, nomã'ëi nipajei mã'ë
kõ ee, okuwa tepe'y të.
Ojimony'a mã'ë no'ui wasei,
okuwa amë ijarã, ajawyi ajaire
sa'u të o'u jimony'arã wasei.
Noatai jimony'arã waseity
rupi, omotekorã amë ijarã.

Kavianã

Pino jarã

Paje kô të okuwa pino jarã, jane vo të pino jarã, e'i. Nipajei mã'ë nomã'ëi pino jarã rë. Paje kô të porojuka mō pino jarã, e'i. Nipajei mã'ë kô tokuwa, ajawyi të jakuwa. Paje teve pino jarã, e'i paje kô, ajawyi nojiupi ijakarã saky mã'ë pino rë. Ijakarã mã'ë ojiupi pino rë remë ojuka pino jarã, nopotai ijakarã saky mã'ë ojiupi wemitã rë oka të'ÿ wemitã rë. Amō ijakarã mã'ë ojiupi pino rë remë oja'o ja'yry, ojipeju, pino jarã ja'y sakyrerã rë tu ojiupi pino rë remë, omã'ë teve ee. Ajawyi ijakarã mã'ë nojiupi pino rë.

Parika

Yvytu jarã

Paje kõ okuwa

Yvytu jarã rë nomã'ëtyi ee, paje kõ të okuwa. Peyryry vytyu jarã teve, kumaka a'e teve, a'e pareti vytyu jarã teve, moju vytyu jarã teve, vytya pirã jarã vytyu jarã teve. Oinõ teve vytyu ipi. Yy a'e teve vytyu jarã, japukuriwa jarã oinõ teve vytyu.

Ijarã jane jarã të, oinõ karamoe remë vytyu. Jane jarã vytyu jarã teve. Kurumuri a'e teve, vytyu jarã teve. Vytyry jarã vytyu jarã a'e teve, oinõ ve ipi. Paje kõ oinõ ve vytyu ipi. Peyryry iyyvytyu teve ipi. Moju oinõ teve vytyu ipi. Kumaka oinõ teve vytyu ipi. Pareti jarã oinõ teve vytyu ipi. Nipajei mã'ë nomã'ëi vytyu jarã rë, nojikuwai wata vytyu jarã rewarã mõ.

Mika

Mirã vo

Yvytyu jarã mirã vo të ajamã'ë, nomã'ëtyi, paje të omã'ë ee. Pirujë vytya jarã iyyvytyu wata remë ipi. Peyryry jarã oinõ vytyu remë, nimanyvoi ata ka'a rupi, noporojuka'ãi. Ka'a jarã oinõ teve vytyu, omã'ë jane rë remë poro'u tã, poromotekorã tã. Moju oinõ jimorara remë vytyu, ajawyi noataytyi vytyuay paire. Ajã ka'a porã oinõ teve vytyu, ijakarã saky mã'ë wata remë vytyu ve ipi. Ajawyi nijaroatai imemy saky mã'ë pee rupi ipi. Amõ, ojimony'a mã'ë noatai pee rupi omoava tã amë ipi.

Paje kõ ojiga remë iyyvytyu ve ipi. A'e të remë kõ'ë më jane tekorãma tã. Paje omono ajã mirai porojukatarã më iyyvytyu teve ipi. Ajawyi noëtyi vytyuay remë. Paje omã'ë ee mã'ë e'i. Amë amanã nokyi ajã mirai të iyyvytyu remë ipi. Amanã okytarã më iyyvytyu ve ipi. Ajamã'ë mirã vo të vytyu jarã ekoi ipupe ipi. Ajamã'ë itetë të ajã, amõ gwerã wyrau vo të ekoi ipupe.

Japaita

Uruvu jarã

Wery wetë nijakuwai uruvu jarã, amë taivï gwerã noapisipai uruvu akãmõkõi remigwai remë, nijakuwa'ãi amë tovijã mijã. Amë jë ajaire owyjy tovijã uu yva kyty wyi wemigwai resa, novãe tẽ jë emigwai upa yva pẽ, ajawyi jë owyjy uu esa. Amë jë ajaire taivï gwerã omã'ẽ tovijã rë ky'y, amë jë ajaire taivï gwerã pẽ e'i: "ejiupi earypy aryvo", e'i jë. Amë jë taivï gwerã: "ö'ö", ijë ijupe, wenõwe era yva pupe. Uruvu jarã rovijã taivï gwerã ky'y.

Uruvu akãmõkõi eu ije e'i jë ijupe. Ajamã'ẽ ike rowã uruvu rovijã tui, yva pupe tẽ tui upa. Nijakuwa'ãi mijã, amë taivï gwerã noapisipai emigwai kõi remë, nijakuwa'ãi amë mijã.

Mo'i

Kwaray jarã

Mirã vo

Kwaray jarã yva pupe tui. Mirã vo të jë karamoe remë mijã. Jane vo të jë ajamã'ë. Taivï gwerã te jë omã'ë ee. Jupara rupi oike remë të jë omã'ë ee.

Nui

Kwaray jarã

Kwaray jarã kwaray rupi të ekoi, mirã vo të ajamã'ë. Ajamã'ë uve eima imõsa'ãgapa. A'e kõi ojë'ë kwaray pë ipi. A'e pë arã kuwapa eu ipi, ajamã'ë ijarã të e'i ijupe kõi age'e sï pejë'ë emojikuwa e'i weima kõi pë. Amë ojë'ë kupa ipi. Ajawyi awï rupi të age'e remë jakuwa kwaray aa ipi. Karamoe remë ve tamõ kõi okuwa ijarã jane vo të. A'e sï tawï weru vyva ypy taivï gwerã pë. Ajamã'ë yva pupe të ekoi, a'e ve age'e jane ryape okwa ipi.

Jako

Yvy popy kyty

Yvy jinõ ypy remë ve panã jarã uve, tamõ kõi jë omã'ë panã jarã rë vyvy popy kyty, jane vo të jë panã jarã, ijakãnyta tawa katu jë panã jarã, ojimojanypa teve jë, panã kusiwarã të jë omogy ve. A'e të jë wemigwai kõi omanõ ýsimo mõ rã, vyvy popy kwa ijupa remë. Emigwai kõi të jë panã vo owyjywyjy. Ijarã jë amë jane vo të tui upa vyvy popy kyty. Ajawyi panã kwaray pë të owyjywyjy ipi. Amë panã japisi remë ijarã ojimoarõ, amë jane tekorã ipi. Amõ panã japisi remë yva oyry, pytonã poroerokwa, nikõ'ë'ãi amë. Ajawyi panã nijapisi ipi. Ajamã'ë paje kõi age'e remë omã'ë jë panã jarã rë opaje rupi.

Marinau

Panã jarã

Panã jarã uve teve ipi. Ojarã pyri wyi të uu. Yvy popy kyty wyi të uu ipi panã. Ajamã'ë uve panã jarã yvy popy kyty. Ajawyi ijarã okatë'ã weima rë ajamã'ë ipi. Amë jajuka eima remë, karay wasu oinõ jane rë. Ja'yry panã wapisi tite, ajawyi ikaray. Amë paje kyty jara ky'y amë, paje e'i, panã jarã të, e'i. Panã ipã'ãa wapisi tite, e'i, ajawyi pã ãa ikaray, e'i. Paje popeve ikatu ky'y ja'yry. Ajawyi jakuwa ky'y panã ija mã'ë ky'y, ajawyi nijajukai ipi.

Kanijarã

Jane jarã

Karamoe remë

Uve jane jarã karamoe remë ajate age'e remë oja'a jë të jane rë iko. Weminõ gwerã terewarã mõi oja'a jë jane rë iko. Nuvei rowã eminõ gwerã yvy rupi a'e pawe të yvy rupi, ajawyi okatë'ã'ee.

Ajawyi ikatu të mosiko eminõ gwerã rë age'e remë. Amë të ory të jane rë ipi.

A'e vove jane ipi jane reminõ gwerã rë jakãte'ã ipi a'e vove jane jarã okatë'ã weminõ gwerã rë iko.

Japaropirã

Yva gã pupe tui

Jane jarã yva gã pupe të tui upa. Ajamã'ë jane vo të jane jarã. Nomã'ëtyi ajamã'ë age'e remë jane jarã rë. Karamoe remë ojikuwa mijã Janejarã tamõ kõi pë.

Jakajã remë korijõ të jamã'ë jane jarã rë. Jane kery pë mã'ë jane jarã rë ipi. Paje kõi omã'ë opaje rupi ee. Jane nijamã'ëi jane jarã rë age'e remë nojikuwai iko rewarã mõi. Tamõ kõi të omã'ë karamoe remë jane jarã rë, yvytu Janejarã oinõ teve ipi.

Mika

Jane vo

Yva pupe tui upa jane jarã, uve ena yva pupe.
Jane vo të ajamã'ë a'e jane reinõ ajape jane jarã eu ijupe pirujë
moma'e mã'ë kwerã kõi oinõ.

Karamoe remë taivï gwerã pyri ekoi mijã, ajaire ijimi'aka
tojimoarõ'õ kupa ajawyi oe oo yva pupe ajawyi nojimoï katui age'e
remë. Jamanõ remë korijõ të jamã'ë jane jarã rë ipi. Nijamã'ëi
nijanetekorãi remë. Paje korijõ të omã'ë ee ipi.

Japaita

Nijajimo'e remë

Ojimorarata

Jajimo'e remë të moma'e nojimorarai jane rë ipi. Nijajimo'ei remë ojimorarata moma'e jane rë ipi. Novãe'ãi amë apijarã ekoi omotekorã tã. Na'evoi remë ovãe tã joupe.

Ajawyi ka'a pë jane kwerã gã jake tarã më jajimo'e të jake ipi. Jawarã rë jajimo'e. Nijajimo'ei remë ovãe tã jawarã joupe. Amõ tapererã pë jake tarã më jajimo'e teve jaketa, amë të tay gwerã, jurupari nojimorarai joe. Amë të jape'a moma'e kô, amë të noporomogera. Amë të okyje jë tã jowyi, nomã'ë'ãi joe.

Amõ jane akarã sakyry më jarojigate yy kô ijasata ipi. Amë të yy jarã nomã'ëi joe. Nijarojigai remë jane'ã, ja'yry'ã weroiketã ypy kyty era. Poromotekorã tã, poromoeawry tã, poromoai tã, poro'u tã.

Makarato

Nojikoakuytyi remë

Jane mowai moma'e kô jarã nojikoakuytyi remë ipi. Opiwarã të ajamã'ë a'e vo poroereko ipi. Poromotekorã, amõ porojuka kuwa ipi. Kee poroereko ipi, poromotekorã, oinõ teawry jane rë, ojimõ'ã janeupe mirã vo sô tite, amõ moju vo sô tite, awi vo nijajikoakui remë ipi.

Amõ konomiokyry ijarã ypy remë nojikoakui remë a'e vo kuwa wereko mirã kwerã amõ paje të okuwa awi rapijarã, yy jarã omã'ë awi vove poroereko jane akarã sakyry reve jayru yy pë remë. Opiwarã të ajamã'ë a'e vo poroereko ipi. Amõ i'ã, amõ ijarã. Itekorã mã'ë orokoaku ve ipi tijane'e'ã itekorã ijupe. Kee jareko ipi, nija'uteitëti moma'e kô ipi.

Moropi

Jane kery pë

Kwaima'e kwerã kô amô waivî gwerã kô, konomiokyrerã kô, oke remë opouvai ipi, itetë jë opouvai okery pë. Moma'e mã'ë rë jë japouvai jane kery pë. Japouvai remë moma'e jë omome'u jane pouvai tã. Nepouvai tẽipaepo oro'e ojeupe. Japouvai remë ke'i rowã jaa. Amë jamanô, jane keapara. Jakeve jane kery pë. A'e pupe japouvai ve. Uve teve ikatuway jane kery pë japouvai mã'ë ajamã'ë.

- Jamã'ë tay gwerã kô rë,
- Jamã'ë jurupari rë,
- Jamã'ë okajã mã'ë ray gwerã rë,
- Javî rë jamã'ë teve jane kery pë
- Javeve teve jane kery pë,
- Yvate wyi ja'a teve jajo,
- Jamanô jane kery pë,
- Jane kareme okajã jane kery pë,
- Waivî sae okajã jane kery pë,
- Jane retarã okajã jane kery pë,
- Japorenô jane kery pë,
- Jaka'u teve jane kery pë,
- Moi jane su'u jane kery pë,
- Jawarã rë jamã'ë,
- Pina, kakusa rë jamã'ë,
- Yva gã pupe jaa teve,
- Jane jarã rë jamã'ë,
- Yvy wry kyty jaa teve,
- Jane ray tororopa jane kery pë,
- Yy pupe jaa teve jane kery pë,
- Jaa teve amô taa pë jane kery pë,
- Jamena teve ipi.

Jamã'ë tay gwerã kô rë. Jake remë jamã'ë tay gwerã rë ipi. Ojimomojy tẽ ipi. Jane momyu katu mã'ë vo sô tite ipi. Nijanemômô regetaokai ipi. Jane moamai ipi. Ipojy tẽ rewarã mô. Nijanemogeokai jane momoau remë. A'e pë ve ajamã'ë jurupari eu.

Aikyry

Ija mā'e kō	ipupewarā	eima	opiwarā	mano poroereko
Yy jarā	Muju, pirayta, yryapyry, yutu, yrywa'a, ypa, ytumiti, ymiti, jāemijarā, takuru, asīga, tuju, yjy	Kapijuwarā, jawakaka, jawasi, karara, ype, jakare, warāsi, paku, jiruta, orori, seseuri, japi'i	Japouvai remē tē jamā'ē ee. Poromotekurā amuru, yo, pisuājā, atymyājā, tapuru, janu, urā	Poromoeawry Poromotekorā Porojuka Poro'āgekyi Poromoai Poro'u Poromogera Porojuka jane kery pē
Ka'a jarā	Ajā, ajāsiwa, tōtī tasere, taravovo, tukara, jurupari, ajāgu, kurupirā, mijaray	Wyra kō, tapupura, urukure'a, tuija, wakuro, akyky, marai, kwata	Ajā, ajāsiwa, tōtī tasere, ipije ipi, araperu, enemu'i, aparara, kumyryry	Porojuka Poromoai Poromotekorā Poro'u Poromoeawry Nijatekokuwai
Mijarā jarā	Ja'a, pareti, yvytyry, yvyra, yvy popy, kurumurity, takwarity, pakotaraty, yryapyry	Kapi'ira, taitetu, jawarā, ajau, keata, matō, javi, akusi, tamanua, so'o, wasi, akyky, tatu, ka'i, a'y, namu	Mirā vo sō tite, jawarā vo sō tite, mijarā vo sō tite, nomā'ētyi ee	Porojuka Poromotekorā Poromokajā Poromogaray Poromoeawry Nijaojai Poro'amy
Yvy jarā	Evo'i, yvytao, imāe, toō, uruvuky, tapuru, asa'y, tay, yvyeirā, tapijai, siripapā, sā'o, ereōri, janujiowapy, tatukyju, kurunuwa, tekoteko	jyvoe, joajyry, kumupepe, amo'a, parakatu, janu, toō, juwe, moi, pokopoko	evo'iu, sekōmō, aramari, jākāranā, amuru	Poromonōmonō Poromotekorā Poromopaje
Mani'o jarā	Ysimo, mani'o pirā, jity, kara, pako, awasi, kunami, mikorō, asikaru, nānā, makure	jirusi, namu pijōnā, kyjupiri	evo'i, tameju'a, amu'a, taparara	Porojuka Ja'yry omoja'o Omotekorā ja'yry Oja'oja'yry
Yvyra jarā	Ārārā, kwenā, pisu, taraurā, moā, eirā, wisiwisi, ju'iso, kunawaru, peyryry, kumaka, kōpi'i	jupara, taraurā, kusipuru, wārao, wya kō, taraku'a, karawata, jasiū, pe'aypiso, kaa, pārārā, aramenai, jakāsi	Kumaka, peyryry, pukuriwa, takweni, pisu, yo, amuru, jayky, yvyra pirā	Poromotekorā Poromopaje
Yvytu jarā	Ajā, tekora, moju, aramari, sarāpopō	sekōmō, pirayta, moju, janu, jyvoe, jawarā, joajyry, uruvu, wyrau ropi'awarā	Aje kwerā tē okuwa	Poromotekorā Ipoju tē Poromopa
Kwaray jarā	Kwaray jarā, tōritōri, riōriō, ejujimi'a, syainā, syry, wisiwisi, pokopoko, ajāgā, sirarā, panā	tarutaru, eirā, jakare, orori, javi, maruka	Aje kwerā tē okuwa	Poromiray ipi Poroakāmoay
Jane jarā	Mirā. Wajāpi, Karai kō, ...	eminō gwerā		oja'a jane rē

Karai remikuwa

Wajãpi reko rupi uve ijarã kõ, mã'ë jë rowã noerekoi ojarã. Jane reko rupi amë pirujë moma'e kwerã kõ ija: ka'a, yy, yvy...

Jane vo të ajamã'ë ijarã kõ.

Ajawyi ore ikatu të oroereko moma'e kwerã ka'a porã kõ. Moma'e jë rowã nijari mã'ë. Karai remikuwa rupi amë moma'e kwerã kõ nijari amë.

Karai kõ amë nowau i moma'e kwerã, ajawyi wapisipa të'i të. Jane të moma'e jarã e'i teywetë kupa.

Ja'a ve rowã të Karai kõ moma'e kwerã kõ wapisipa iko mijã.

Age'e remë Karai okuwa ky'y jane wyi të. Noporijavesai moma'e kwerã kõ ijapisa mijã. Age'e remë uve kareta rë ayvu pojy ky'y.

Jane kwe sipy Karai reko aiwerã kõ. Ajaire Karai kõ na'evoywe'ei ekoi ky'y mano pō moko sō jaiko e'i kupa ky'y.

Uve Karai kõ ojimo'e jane re iko. A'e omome'u jane reko wetarã kõ pë. Wajãpi kõ karamoe teipe ekoi. Ajamã'ë nomomai oyvy rupi warã kõ kupa.

Ajawyi age'e remë uve kareta pojy Karai kõ pë.
Ajawyi ipojya'u Karai kõ pë ky'y.

Professores veteranos

Como foi feito este livro

A iniciativa deste livro partiu dos professores wajãpi “veteranos” durante o 4º módulo de Antropologia, realizado na escola de Aramirã, em julho de 2005. Nesse módulo, tratamos de questões relacionadas à diferença e comparação entre conhecimentos, indígenas e não indígenas. Procuramos aprofundar uma abordagem antropológica do “conhecimento”, integrando diferentes modalidades de entendimento e de transmissão. Os professores discutiram quais seriam os modos de conhecer dos Wajãpi, que incluíam, segundo eles: “sonhar, ter pajé, ouvir, ler, prestar atenção aos sinais *morawanã*”. Discutiram o que seria uma teoria representativa do conhecimento wajãpi, para realizar um exercício de sistematização escrita. Com um rápido consenso chegaram à conclusão de que os resguardos, os cuidados cotidianos com água, caça, terra, etc. seriam interessantes de serem trabalhados para revelar o que está por trás dessas práticas e articula todos esses cuidados. Essa teoria foi definida a partir da expressão *ija*, que pode ser traduzida como “a propriedade de ter dono”(-*jarã* sendo “dono”).

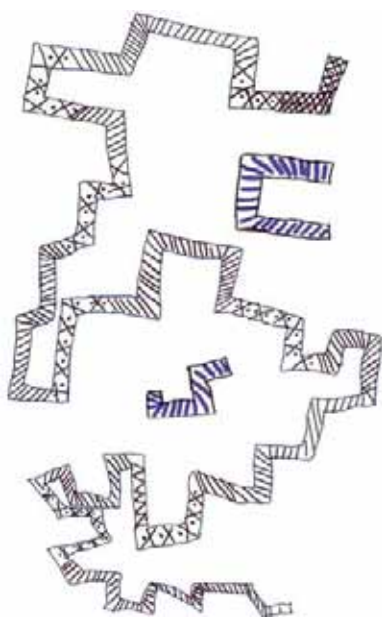
Para explicar o que é teoria, acordamos um percurso de reflexões, que incluía: procurar o que está atrás do conhecimento (idéias, teorias, lógica); fazer aparecer a teoria, identificando categorias, classificações e entendendo como essas categorias funcionam, como aparecem, etc. Consideramos também que teoria é uma explicação geral, que envolve a descrição de um conjunto de costumes, de modos de relacionar coisas e pessoas, etc.

Os professores veteranos escreveram um conjunto de 20 textos iniciais e elaboraram uma classificação de todos os *jarã*. Em seguida, apresentaram seu trabalho aos professores do magistério II, que estavam estudando na sala ao lado. Pediram outros 20 textos complementares, que foram corrigidos e selecionados com cuidado, e organizaram uma sequência julgada adequada. Daí, se dedicaram às ilustrações, pedindo a contribuição de alguns líderes mais velhos para avaliar se as representações figurativas estavam corretas. Esse crivo era fundamental, na medida em que os Wajãpi possuem efetiva experiência de encontro com os *jarã*, em sonho ou em outras situações. Os desenhos eram confrontados aos relatos dessas experiências e vários deles descartados por não corresponder às características físicas – bastante padronizadas – de cada um desses seres.

De volta a São Paulo, Silvia Cunha digitou todo o material. Realizamos as correções necessárias nos textos dos professores “novos”, que ainda não

assimilaram completamente a grafia acordada pelos professores veteranos. Em outubro de 2005, uma primeira versão do livro com 30 exemplares foi distribuída e circulou entre as aldeias. Em abril de 2006, por ocasião da 2ª Oficina de Pesquisadores Wajãpi, alguns professores – entre eles Seki, Viseni, Japaropirã e Tarku'asĩ, sintetizaram as avaliações desta primeira versão, fazendo uma nova correção ortográfica e acertando a sequência final.

Este livro ainda não configura um “material didático”. É um livro de leitura que deve permitir uma avaliação mais rigorosa dos textos pelo conjunto dos professores, que irão preparar um novo material, com textos e exercícios direcionados ao uso escolar. Em acordo com a proposta curricular para as escolas do Ensino Fundamental em suas aldeias, os conteúdos da disciplina *Arã porã rē jimoé'a* (que corresponde à nossa área de Ciências) tem por objetivo fortalecer os conhecimentos dos alunos sobre a classificação wajãpi dos seres que existem no mundo e fortalecer os conhecimentos dos alunos sobre as relações de cada ser com seu ambiente e com outros seres. Este livro, produto de uma experiência inicial de sistematização por escrito desses conhecimentos, representa portanto uma etapa fundamental no processo de implementação de uma escola diferenciada.

Os humanos não são donos da diversidade dos seres que existem no mundo.

As diferentes espécies animais, as árvores, as plantas da roça têm seus respectivos donos (-*jarã*). Elementos que os *karai kō* costumam considerar “inanimados”, como a crosta terrestre e as pedras, também têm seus próprios donos. Assim como o vento, a neblina, a escuridão...

A principal atribuição dos donos de todos esses seres consiste em tomar conta de suas criaturas, cuidando de seu crescimento e de seu bem-estar. Eles controlam o movimento de suas crias, como se faz com xerimbabos (-*rima*). É porque tudo tem dono que os Wajãpi mantêm relações comedidas e adequadas com as criaturas controladas por cada *jarã*. Garantem, assim, a reprodução de todos, com seus modos de vida e espaços definidos.

A caracterização dos donos de todas essas categorias de seres, a localização de seus domínios, as formas de acesso e o relacionamento adequado que se deve estabelecer com cada um deles são descritos neste livro, que representa um primeiro esforço de organização desses conhecimentos, que orientam a concepção de mundo e a prática dos Wajãpi.

Autores do livro

Textos

Aikyry - 39
Aipi - 26
Apu'a - 23
Jamy - 22, 30
Japaita - 32, 37
Japaropirã - 7, 15, 36
Jako - 6, 17, 34
Jawaruwa - 27
Kanijarã - 35
Kasianã - 10, 17
Kavianã - 30
Makarato - 38
Marinau - 12, 34
Mawi - 9, 17
Mika - 32, 36
Mo'i - 24, 33
Moropi - 38
Nameu - 11
Nui - 10, 34
Parika - 24, 31
Pasiku - 14
Pejanã - 8, 26
Piu - 21
Sara - 19
Sekĩ - 16
Tapenaiky - 28
Taraku'asĩ - 16
Temiri - 26
Visenĩ - 20
Professores veteranos - 1, 4, 5, 6,
7, 40, 41

Desenhos

Apamu - 31
Jamy - 23
Japaropirã - 12, 18, 21
Japukuriwaiky - 25
Jawapuku - 27, 37
Jawaruwa - 43
Kanijarã, - 9, 11
Kasiripinã,- 2, 3, 9, 19, 35
Kari - capa, 28, 29
Kavianã - 30
Kumai, - 33
Maware - 1
Nui - 10
Parika - 8, 20, 30, 34
Pasiku - 14
Rosenã - 22
Sara - 19
Sava - 5, 13, 36
Siro - 24
Tapenaiky - 33
Taraku'asĩ - 36, 39
Visenĩ - 41

Produção do livro de leitura

Organização, edição e fotos

Dominique Tilkin Gallois

Colaboração para transcrição e revisão

Silvia Cunha

Tratamento de imagens

Gabriela Menezes

Capa

Kari Wajãpi

Realização

Programa Wajãpi

Instituto de Pesquisa e Formação em Educação Indígena

Coordenadora: Lúcia Szmrecsányi

Convênio lepé / Petrobrás

Projeto “Valorização e Gestão de Patrimônios Culturais

Indígenas no Amapá e norte do Pará”

Apoio institucional

Fundação Mata Virgem da Noruega – RFN

Secretaria de Educação do Estado do Amapá – SEED/GEA

Núcleo de História Indígena e do Indigenismo – NHII/USP

Instituto do Patrimônio Histórico e Artístico Nacional – IPHAN/MINC

Agência norueguesa de cooperação para o desenvolvimento – NORAD

Segunda edição – 200 exemplares, julho de 2006.